

ارزیابی شاخص‌های سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با توسعه یافتگی مناطق شهری (نمونه موردی محلات سر تپوله، شالمان و غفور شهر سنندج)

خلیل‌الله سردارنیا^۱

محمد کمری^۲

حسین محسنی^۳

(تاریخ دریافت ۹۸/۴/۳ - تاریخ تصویب ۹۸/۷/۲۹)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهومی است که با تأکید بر ارزش شبکه‌های اجتماعی، عنصر اساسی توسعه شناخته می‌شود. در این پژوهش، شاخص‌های سرمایه اجتماعی و رابطه آن‌ها با توسعه یافتگی محلات شهری و نیز متغیرهای زمینه‌ای همچون سن، جنسیت، تحصیلات و غیره بررسی و ارزیابی شده‌اند. این مطالعه با روش تحقیق از نوع مطالعه میدانی - پیمایشی با استفاده از تکنیک پرسشنامه ای اونیکس و بولن انجام شده است و تحلیل داده‌ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در محله سنتی بیشتر از محله‌های توسعه یافته است که مهمترین علل آن عبارتند از: غیربومی

۱ استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز (sardarnia@shirazu.ac.ir)

۲ دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی

۳ دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز

بودن، تحصیلات عالی دانشگاهی و ماهیت هسته ای و جدا از هم خانواده ها در محله های مدرن و توسعه یافته سنندج. این عوامل منجر به گسستن از تعلقات سنتی و کاهش سرمایه اجتماعی در محله های توسعه یافته شده اند. همچنین متغیرهایی زمینه‌ای با تعلقات سنتی همچون وضعیت تاهل، تعداد اعضای خانوار و محل تولد با افزایش و تقویت مولفه‌های سرمایه اجتماعی ارتباطی مستقیم دارند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، محلات سنتی، محلات توسعه یافته، شبکه‌های اجتماعی،

سنندج

مقدمه

سرمایه اجتماعی از جمله مهم‌ترین مفاهیمی است که نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی فعال و پویا می‌توانند معیارهای توسعه را تحقق بخشند. از سوی دیگر سرمایه اجتماعی سبب تقویت همستگی در سطوح ملی و داخلی نیز می‌گردد. این موضوع به ویژه در مناطقی که به دلیل وجود شکاف‌های قومی و مذهبی، ظرفیت بیشتری برای فاصله گرفتن از وابستگی‌های ملی دارند از اهمیت دوچندانی برخوردار است. از این رو برنامه‌ریزی جهت افزایش و تقویت سطوح سرمایه اجتماعی همواره از مهمترین اهداف برنامه‌ریزان و مسئولین بوده است. در این راستا و پیش از هر اقدامی سنجش سطوح سرمایه اجتماعی و همچنین بررسی نسبت و ارتباط مولفه‌های سرمایه اجتماعی با متغیرهای زمینه‌ای و همچنین با ابعاد عینی و فیزیکی توسعه ضروری است. احتمالاً در اولین نگاه ممکن است چنین به نظر برسد که هرچه محله یا ناحیه‌ای خاص از شهر، توسعه یافته تر باشد و همچنین ساکنین آن تحصیلات بهتر و مشاغل پردرآمدتری داشته باشند، احتمالاً از سطوح بالاتری از سرمایه اجتماعی برخوردارند؛ اما با اندکی بررسی بیشتر در می‌یابیم که چنین نیست و این مولفه‌ها ممکن است به عللی چون گسستن افراد از جامعه محلی و ... حتی در جهت عکس عمل نمایند. به همین دلیل در پژوهش حاضر ابتدا مولفه‌های سرمایه اجتماعی مورد ارزیابی قرار گرفته و سپس ارتباط آن‌ها با متغیرهای زمینه‌ای بررسی شده است. این دو گام در راستای تقویت و تثبیت سطوح سرمایه اجتماعی ضروری و لازم هستند.

در این پژوهش، پرسش‌ها عبارتند از: ۱. چه ارتباطی بین شاخص‌های توسعه یافتگی در محل زندگی شهری با سرمایه اجتماعی در نمونه‌های مورد مطالعه وجود دارد؟ ۲. چه ارتباطی بین

متغیرهای زمینه‌ای همچون تعداد و نوع خانواده، وضعیت تأهل، سن و تحصیلات با سرمایه اجتماعی وجود دارد؟ فرضیه‌های پژوهش عبارتند از: ۱. بین شاخص‌های توسعه یافتگی محل زندگی شهری و سرمایه اجتماعی رابطه عکس وجود دارد. ۲. بین متغیرهای زمینه‌ای همچون نوع و ماهیت خانواده‌ها، تحصیلات، وضعیت تأهل و سن با سرمایه اجتماعی ارتباط مستقیم وجود دارد.

این مطالعه با روش میدانی - پیمایشی با استفاده از تکنیک پرسشنامه ای اونیکس و بولن انجام شده است و تحلیل داده‌ها با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون صورت گرفته است. (Onyx and Bullen, 2000) این پرسشنامه حاوی ۳۲ سؤال برگرفته از سؤالات پرسشنامه‌های انجمن سرمایه اجتماعی آمریکا، سرمایه اجتماعی بانک جهانی و موسسه مطالعات خانوادگی استرالیا است که ابعاد مشارکت در جامعه محلی، عاملیت اجتماعی، احساس امنیت و اعتماد، تعاملات با همسایگان و تعاملات با خانواده، از ابعاد سرمایه اجتماعی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

پیشینه تحقیق

رابرت پاتنام در کتاب بولینگ به‌تنهایی با بررسی نواحی شمالی و جنوبی ایتالیا قبل و بعد از اصلاحات منطقه‌ای در دهه ۱۹۷۰، به این نتیجه رسید که سرمایه اجتماعی بالاتر نواحی شمالی در دوره‌های مختلف، زمینه‌ساز توسعه یافتگی بیشتر این ناحیه است (Putnam, 2000). مریسی در پژوهشی با عنوان سرمایه اجتماعی در عمل: مورد انجمن روستای آیت ایکتل (نقدی بر همبستگی سنتی در کشور مراکش)، با اشاره به همبستگی سنتی و قوام‌دار قبیله‌ای در این روستا، معتقد است سازمان‌های غیردولتی چون انجمن روستا، سبب برقراری اعتماد و تقویت شبکه‌های اجتماعی شده است. نتیجه این امر چیزی جز اجرای موفقیت‌آمیز پروژه‌های روستایی و همچنین رونق کسب و کار آن‌ها نیست. (مریسی، ۱۳۸۹: ۶۳۳).

اونیکس و بولن (Onyx and Bullen, 2000) در پژوهشی در سیدنی استرالیا، بر اساس نظریات پاتنام، کلمن و ... در نواحی مختلف شهری از جمله نواحی روستایی، نواحی متروپولیتن یا کلان‌شهری و بخش‌های داخلی شهری، مولفه‌های سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند. بر اساس یافته‌های این پژوهش شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نواحی روستایی در سطوح بالاتری از سایر مناطق قرار داشته‌است.

جیمز کلمن پژوهشی در مورد فقدان سرمایه اجتماعی در خانواده و تأثیر بر ترک تحصیل دانش آموزان انجام داده است و در این مورد بیان می‌کند که فقدان سرمایه اجتماعی در خانواده می‌تواند پیامدهای آموزشی مختلفی داشته باشد. یکی از این پیامدها که به نظر می‌رسد فقدان سرمایه اجتماعی تأثیری خاص بر آن دارد ترک تحصیل است (کلمن، ۱۳۸۹: ۷۵) او می‌افزاید سرمایه اجتماعی موجود درون خانواده که باعث می‌شود سرمایه انسانی بزرگ‌ترها در دسترس کودک قرار گیرد، هم به حضور بزرگ‌ترها در خانواده وهم به توجه آنان به کودک بستگی دارد. غیبت بزرگ‌ترها کمبودی ساختاری در سرمایه اجتماعی خانواده است. حتی وقتی که بزرگ‌ترها حضور داشته باشند، اگر روابط قوی بین کودکان و پدر و مادر وجود نداشته باشد، بازهم خانواده فاقد سرمایه اجتماعی است (کلمن، ۱۳۸۹: ۷۵).

قاسمی و رستمی در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان توسعه در مناطق شهر ایلام، با تقسیم شهر ایلام به سه منطقه توسعه یافته، کم توسعه یافته و توسعه نیافته، به این نتیجه می‌رسند که با توجه وضعیت آنومیک جامعه و تخریب زیست‌جهان اجتماعی که هر دو از پیامدهای مدرنیزاسیون است، رابطه توسعه مناطق شهری و سرمایه اجتماعی دچار آشفتگی شده است (قاسمی و رستمی، ۱۳۹۳). قاسمی و دیگران، در تحقیقی با عنوان رابطه سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی، نتیجه می‌گیرند با توجه به این که سرمایه اجتماعی درون گروهی، بر اعتماد محدود و خاص تأکید دارد، موجب اختلال در فرآیند توسعه می‌شود و سرمایه اجتماعی برون گروهی سبب انسجام و گسترش اعتماد و شبکه‌های اجتماعی می‌شود و در نتیجه موجب شتاب گرفتن فرآیند توسعه می‌شود. (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۹). خوش فر و دیگران، در پژوهش خود با عنوان بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در نواحی شهری در نواحی شهری گرگان، نشان می‌دهد که میان سرمایه اجتماعی و ابعاد آن و کیفیت زندگی ارتباطی قوی وجود دارد. ایشان معتقدند سطوح بالاتر سرمایه اجتماعی سبب می‌شود شاخص‌های کیفیت زندگی بهبود یافته و در با افزایش سطح کیفیت زندگی، روابط جمعی مبتنی بر اعتماد، مشارکت و تعامل در جامعه بهبود می‌یابد. (خوش فر و دیگران ۱۳۹۲). نصراللهی و اسلامی در مطالعه‌ای با عنوان بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار در ایران (کاربردی از مدل روبرت فوآ) با شاخص‌های سرمایه اجتماعی فوکویاما و با استفاده از روش تحلیل عاملی، شاخص معرف سرمایه اجتماعی در ایران طی دوره ۱۳۶۳-۱۳۹۰ را مورد بررسی قرار داده‌اند. طبق یافته‌های آنان سرمایه

اجتماعی دارای اثر مثبت و معنادار بر محیط‌زیست است و میان سرمایه اجتماعی و سلامت محیط‌زیست، رابطه مستقیم وجود دارد. (نصراللهی و اسلامی، ۱۳۹۲). حیدرآبادی و صالح آبادی نیز در پژوهشی کتابخانه‌ای با عنوان سرمایه اجتماعی و توسعه در ایران بیان می‌دارند با توجه به ماهیت توسعه در ایران، که دولتی بوده و تحت تأثیر حوزه اقتصاد قرار ندارد، رابطه مثبتی میان سرمایه اجتماعی و توسعه در ایران دیده نمی‌شود و این رابطه منفی است (حیدرآبادی و صالح آبادی، ۱۳۹۶).

تحقیقات بسیار دیگری در زمینه سنجش سرمایه اجتماعی، ارزیابی آن، شاخص‌ها و معیارهای آن و غیره صورت گرفته است؛ اما با کلی‌گویی، عدم توجه به بافت و زمینه اجتماعی و تفاوت‌های فرهنگی و همچنین با تعاریف سلب از توسعه، گمان می‌رود که سرمایه اجتماعی و ابعاد عینی و اجتماعی توسعه بدون توجه به زمینه به هم وابسته و مرتبط هستند. این رویکرد موجب شده که عملاً سرمایه اجتماعی بدون کارکرد اجتماعی باقی‌مانده و به جهت تناقضات پیش‌آمده میان نظریه و عمل، صرفاً در سطح نظری در میان محققین و مسئولین باقی بماند. به همین دلیل ارزیابی علمی وضعیت سرمایه اجتماعی و مقایسه بافت‌های شهری از لحاظ وجود میزانی خاص از سرمایه اجتماعی می‌تواند در جهت آسیب‌شناسی وضعیت موجود بسیار ضروری باشد. از همین طریق است که می‌توان به دنبال راهکارهایی مؤثر جهت قوام بخشیدن به وضعیت شبکه‌های اجتماعی و متعاقب آن بهبود وضعیت ساکنین محلات متفاوت شهری شد.

تعریف مفاهیم

سرمایه^۱

اصطلاح سرمایه یکی از مهم‌ترین مفاهیم اقتصادی است که در بحث سرمایه اجتماعی با رویکرد بین‌رشته‌ای در خلق مفهوم جدیدی به کاربرده شده است و ضرورتاً پیشینه اقتصادی ندارد. به همین دلیل ممکن است شبهاتی را برانگیزد. برای برطرف کردن هرگونه شبهه‌ای باید دانست که در بحث سرمایه اجتماعی اصطلاح سرمایه حکم استعاره را دارد و باید بین کاربرد آن در اینجا با مفهوم متعارف اقتصادی تمایز گذاره شود. (تشکر و معینی، ۱۳۸۱: ۳۵). این موضوع ممکن است

در هنگام تلاش برای ارزیابی اهمیت این مفهوم (استعاری) در شرایط ویژه‌ای همچون ایران اهمیت ویژه‌ای داشته باشد چراکه سرمایه اجتماعی در مقایسه با شکل‌های دیگر سرمایه از عینیت کمتری برخوردار است و بالطبع توصیف آن به شیوه‌هایی که برخاسته از فرهنگ نیست دشوارتر است (تاجبخش، ۱۳۸۹: ۲۹).

هنجار^۱

مفهوم هنجار در کلی‌ترین معنایش به وجود یک الگو اشاره می‌کند. در نظریه اجتماعی، که بر هنجارهای اجتماعی متمرکز می‌شود، این مفهوم به دو شیوه اصلی پروراند شده است. اول مفهوم هنجار به منزله الگوی بالفعل رفتار و چیزی که بهنجار باشد به این معنا که اعضای جمعیت آن را به صورت مکرر یا به صورت استاندارد و هم‌شکل انجام می‌دهند. دوم، مفهوم هنجار به منزله الگوی تجویزی: چیزی که در جمعیت معینی انتظار می‌رود انجام گیرد. هنجارهای اجتماعی غالباً به چشمداشت‌ها و انتظارات مربوط می‌شوند. اصطلاح هنجار نسبتاً به تازگی وارد کاربردهای استاندارد نظریه اجتماعی شده است. اصطلاحات جافتاده‌تری مثل رسم، سنت، عرف، قانون و از این قبیل را معمولاً برای انواع خاص هنجارها به کار می‌برند (آوتویت و باتامور، ۱۳۹۲: ۹۴۷ و ۹۴۸).

ارزش^۲

ارزش، تصورات مطلوب آگاهانه یا ناخودآگاه است که در هنگام گزینش بین گزینه‌های گوناگون بر انتخاب اثر می‌گذارد. ارزش با توجه به کاربرد آن در اقتصاد و روان‌شناسی دارای تعاریف گوناگون است. در کل، سه نوع تعریف از ارزش را می‌توان دسته‌بندی کرد: الف) ارزش به عنوان شیء یا کالای مطلوب؛ ب) به عنوان نگرشی به شیء که برای مثال شیء یا امری را درست، خوب یا زشت درک کنیم و درباره آن داوری نماییم؛ پ) به عنوان کعباری که کنش را هدایت و بدین ترتیب تصمیم‌گیری را ممکن می‌کند. در جامعه‌شناسی ارزش مقوله‌ای کلیدی

۲- Norm

۱- value

برای توضیح سازمان اجتماعی جامعه است. میزان اعتبار ارزش‌ها در بین اعضای جامعه، معیاری برای سنجش سازگاری در جامعه است (راسخ، ۱۳۹۱: ۷۲).

توسعه^۱

توسعه یک فرایند چندبعدی است که معمولاً به تغییر از یک وضع کم مطلوب به وضع مطلوب اشاره دارد. توسعه یک مفهوم هنجاری است و هیچ تعریف قابل قبول واحدی برای آن وجود ندارد. کارایی اقتصادی فزاینده، توسعه توان تولیدی اقتصادی ملت و پیشرفت تکنولوژیک معمولاً شرایط ضروری مورد قبول تبدیل توسعه به یک پدیده درازمدت پایدار هستند. نویسندگان رشته‌های گوناگون علوم اجتماعی چندین عنصر ترکیبی اضافی برای توسعه در نظر گرفته‌اند. آن‌ها بر تغییرات در ساختار اجتماعی، دیدگاه‌ها و انگیزه‌ها و نیز بر هدف‌های مورد نظر بهبود اقتصادی تمرکز کرده‌اند. در برخی بررسی‌ها، افزایش رفتار اجتماعی کلی از (جنبه-های) اقتصادی رفاه فراتر رفته و برای نمونه دستاوردهای معنوی و فرهنگی و شرافت فردی و قدر و اعتبار گروهی را در برمی‌گیرد. توسعه به عنوان فراهم ساختن شرایط ضروری تحقق استعداد بالقوه شخصیت انسانی، که به صورت کاهش فقر، نابرابری و بیکاری تجلی پیدا می‌کند تعریف شده است (مک لین، ۱۳۸۱: ۲۳۲ و ۲۳۳).

مشارکت اجتماعی^۲

مشارکت مفهومی لاتینی به معنای شرکت یا سهم داشتن است. مشارکت با دوتعبیر در جامعه-شناسی به کار می‌رود. نخست مشارکت در معنای اینهمانی با ارزش‌ها، شرکت در نهادها و یا همراهی با گروه خاص اجتماعی در یک جامعه معین است. دوم در معنای فعالیت سیاسی و اجتماعی در سازمان سیاسی تعریف شده‌است. در اثنای مشارکت فرد در فرایند نوع خاصی از جامعه‌پذیری قرار می‌گیرد و از الگوی خاصی از تبادل اطلاعات و ارتباط پیروی می‌کند. مشارکت اجتماعی که به آن مشارکت غیررسمی نیز می‌گویند، دلالت بر این امر دارد که مردم و

۲- development

۳- Social participation

گروه‌های اجتماعی بدون آن که عضو سازمان‌ها و گروه‌های خاصی باشند، تا چه میزان در زندگی و فعالیت‌های اجتماعی شرکت می‌کنند (راسخ، ۱۳۹۱: ۱۰۲۶ و ۱۰۲۷).

مبانی مفهومی و نظری تحقیق

- **تعریف مفاهیم**
- **مشارکت در جامعه محلی:** مشارکت در جامعه محلی فرآیندی است که می‌تواند شرایط همکاری و فعالیت در برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در سطوح محلی، منطقه‌ای و ملی را خلق کند (Bamberger, 1986: 5). این گویه به خواست و توانایی عمومی ساکنین در همکاری با یکدیگر و مسئولین برای بهبود وضعیت زندگی خود اشاره دارد.
- **عاملیت اجتماعی:** عاملیت اجتماعی به معنای فهم تأثیر عامل اجتماعی بر ساختار است. به این ترتیب نیات و انگیزه آنچه افراد انجام می‌دهند مورد تأکید نیست و خود عمل اجتماعی مورد تأکید است. (صدیقی، ۱۳۸۹: ۱۵۰) از میان شاخصه‌های ذکر شده برای سرمایه اجتماعی به نظر می‌رسد عاملیت اجتماعی در فرآیند توسعه در کشورهای توسعه‌نیافته از دیگر عوامل اهمیت بیشتری داشته باشد. اما معمولاً چون در نظریات اندیشمندان مفروض است، اندیشمندان کشورهای توسعه‌نیافته از آن چشم‌پوشی می‌کنند. وجود انواع انجمن‌های فعال اجتماعی و فرهنگی، اعتراض‌های مدنی بسیار گسترده و هماهنگ، وجود حس همدردی به صورت انجمن‌های خیریه و یا فعالین محیط‌زیست و بسیاری دیگر همگی شواهدی انکارناپذیر بر این موضوع می‌باشند. متأسفانه در ایران به دلیل وجود سابقه بسیار طولانی استبداد، وجود حکومت‌های زودگذر و بی‌ثبات و همچنین جنگ‌های بسیار زیاد و طولانی و در نتیجه ناامنی دائمی، این شاخصه مهم توسعه و البته سرمایه اجتماعی بسیار آسیب‌پذیر شده است.^۱
- **احساس امنیت و اعتماد:** احساس امنیت به آزادی نسبی از خطری اطلاق می‌شود که وضعیت خوشایندی را در افراد جامعه ایجاد کرده و فرد در آن موقعیت احساس

۱- برای مطالعه بیشتر رجوع شود به پرویز پیران تحت عنوان نظریه راهبردی و سیاست سرزمینی ایران.

آرامش جسمی و روحی می‌کند (نادری و دیگران، ۱۳۸۸: ۶۲). اعتماد نیز به‌عنوان ایجادکننده تعاون و همیاری است و فقط در این حالت است که در عین وجود تفاوت‌ها قادر به حل مشکلات و انجام تعهدات اجتماعی می‌شود. اعتماد اجتماعی برگرفته از عدالت - برابری و امنیت اجتماعی نیز زاینده آن‌ها می‌باشد (اکبری، ۱۳۸۳: ۱۱).

- **تعاملات با همسایگان:** تعاملات با همسایگان که به انسجام روابط شبکه همسایگی اشاره دارد به معنای تراکم و قرینگی روابط همسایگان در زمینه آشنایی، سلام کردن، سپردن کلید منزل، اجازه رفت‌وآمد به فرزندان، در میان گذاشتن مشکلات و معاشرت خانوادگی تعریف شده است (خالد و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۸۴).
- **تعاملات با خانواده و دوستان:** تعاملات با خانواده و دوستان نیز همچون تعاملات با همسایگان بر ارزش شبکه‌های محلی تأکید دارد؛ با این تفاوت که عنصر اعتماد و مسائل قومی و خانوادگی سبب تقویت آن شده است. اگر تعاملات با خانواده و دوستان سبب محروم شدن افراد خارج از گروه از منابع و امکانات موجود نگردد، می‌تواند در مسیر تقویت سرمایه اجتماعی بسیار مثر و ثمر واقع گردد.
- **تعاملات شغلی:** تعاملات شغلی به ارزش شبکه روابط با همکاران و شبکه ارتباطات کاری اشاره دارد. همچنین تعاملات شغلی می‌تواند سبب بهبود و پیشرفت مسائل شغلی و کاری و افزایش کیفیت محصول نهایی گردد.

بحث نظری اجمالی پیرامون سرمایه اجتماعی

اصطلاح سرمایه اجتماعی در دهه ۱۹۷۰ توسط لوری اقتصاددان برای تحلیل میراث اجتماعی برده‌داری به کار گرفته شد. (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۵) آمریکایی‌های آفریقایی الاصل در محدوده اجتماعات خود فاقد اعتماد و همبستگی بودند، درحالی‌که برای آمریکایی‌های آسیایی الاصل و دیگر گروه‌های قومی این اعتماد و همبستگی وجود داشت. همین فقدان اعتماد و همبستگی در میان سیاهان مین نبود دادوستد جزئی در میان سیاهان بود (اختر محقق، ۱۳۸۵: ۴۳). لوری با اشاره به تضاد شایسته‌سالاری با مشاهداتش از جامعه سرمایه‌دار نتیجه می‌گیرد که سرمایه اجتماعی کمک افراد به یکدیگر به شکل منابعی است که در اختیار یکدیگر قرار می‌دهند و لذا زمینه تبعیض نسبت به یکدیگر را فراهم می‌آورند لوری در جمله

معروف خود بیان می‌دارد که در مسیر ترقی هیچ‌کس به تنهایی سفر نمی‌کند (پیران، ۱۳۹۲: ۵۸). به اعتقاد لوری سرمایه اجتماعی، مجموع منابعی است که در ذات روابط خانوادگی و در سازمان اجتماعی جامعه وجود دارد و برای رشد شناختی یا اجتماعی کودک یا جوان سودمند است. این منابع برای افراد مختلف متفاوت است و می‌تواند مزیت مهمی برای کودکان و نوجوانان در رشد سرمایه انسانی‌شان باشد. (اختر محقی، ۱۳۸۵: ۹۵)

بخش عمده‌ای از متفکرانی که به بررسی سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند هم‌داستان‌اند که پیر بردیو در دهه ۱۹۸۰ میلادی مفهوم سرمایه اجتماعی را در بحث‌های روز جامعه‌شناسی به صورت مسئله‌ای مطرح بدل کرد (پیران، ۱۳۹۲: ۱۷۶). از دیدگاه بردیو سرمایه اجتماعی عبارت است از: "ساختار ذهنی در هر فرد و موقعیتی که تحت عنوان میدان یا زمینه در جامعه اشغال می‌کند، بسته به میزان بهره‌مندی او از سرمایه است. جایگاه‌های عوامل گوناگون (انسان یا نهاد اجتماعی) درون یک زمینه را مقدار و اهمیت نسبی سرمایه‌ای که این عوامل دارند، تعیین می‌کند... این سرمایه است که به یک فرد اجازه می‌دهد تا سرنوشت خود و دیگران را تحت نظارت گیرد" (اختر محقی، ۱۳۸۵: ۵۲). به این ترتیب از نظر بردیو "سرمایه اجتماعی، جمع منابع عینی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه بادوام روابط کمابیش نهادینه شده‌ی آشنایی و شناخت متقابل با به‌بیان‌دیگر، عضویت در یک گروه است. شبکه‌هایی که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد". (نادمی، ۱۳۹۰: ۱۱). بردیو در آثار خویش از سه نوع سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی سخن می‌گوید و تقلیل انواع سرمایه به اقتصادی را که جهان مبادلات را به مبادله تجاری فرو می‌کاهد اختراع جهان سرمایه‌داری می‌داند. از نظر او توضیح ساختار و کارکرد جهان اجتماعی غیرممکن است مگر آنکه سرمایه نه فقط به همان شکلی که نظریه اقتصادی آن را به رسمیت می‌شناسد بلکه در تمامی اشکال آن از نو شناخته و معرفی شوند. (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۷). از نظر بردیو سرمایه اجتماعی در ممالک سرمایه‌داری به عنوان ابزاری برای تثبیت و تقویت جایگاه اقتصادی افراد به شمار می‌رود. در این ممالک، سرمایه اقتصادی پایه است و سرمایه فرهنگی و اجتماعی ابزاری برای تحقق آن محسوب می‌شود. (الوانی و سیدنقوی، ۱۳۸۱: ۵).

بردیو بیان می‌دارد "دیده‌شده که تبدیل سرمایه اقتصادی به سرمایه اجتماعی، پیشاپیش با انجام

کار مشخصی ملازمه دارد، یعنی با صرف کردن ظاهراً رایگان زمان، توجه، دقت، مواظبت، دغدغه، که چنان که در تلاش برای شخصی کردن یک هدیه می‌بینیم باعث دگرگونی شکل محتوای صرفاً پولی مبادله و به همان منوال تغییر خود معنای مبادله می‌شود. از یک دیدگاه تنگ نظرائه اقتصادی، این تلاش قطعاً اتلاف وقت خواهد شد. ولی از نظرگاه منطق مبادلات اجتماعی، سرمایه‌گذاری محکمی است که منافعش در درازمدت به شکل پولی یا اشکال دیگر خودنمایی خواهد کرد" (بورديو، ۱۳۸۹: ۱۵۶).

نگاه بورديو به مفهوم سرمایه اجتماعی ابزاری است زیرا توجه خود را به دو جنبه متمرکز می‌کند: ۱) فوایدی که فرد از مشارکت در گروه به دست می‌آورد. ۲) برقراری ارتباطات اجتماعی عمده برای فراهم آوردن دسترسی هرچه بیشتر به این منابع و سود فردی. (پورتس، ۱۳۸۹: ۳۰۹)

از دیدگاه کلمن، مفهوم سرمایه اجتماعی نشان دهنده آن است که چگونه ساختار اجتماعی یک گروه می‌تواند به‌عنوان منبعی برای افراد آن گروه عمل نماید. کلمن وجود سرمایه اجتماعی را در اعتماد، اطلاع‌رسانی و ضمانت اجرای کارآمد، روابط اقتدار و میزان تکالیف در گروه می‌داند (شارع پور، ۱۳۸۰: ۱۰۳-۱۰۲) سرمایه اجتماعی بر مبنای کارکرد آن تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی ذات واحدی نیست، بلکه مجموعه‌ای از ذات‌های گوناگون است که دو عنصر مشترک دارند، اولاً: همه آن‌ها مشتمل بر جنبه‌ای از ساختارهای اجتماعی‌اند، ثانیاً: بعضی کنش‌های خاص کنشگران _ اعم از اشخاص حقوقی یا حقیقی را در داخل محدوده ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی مانند سایر اشکال سرمایه مولد است. یعنی محقق اهداف معینی را که در نبودش تحقق نمی‌شود امکان‌پذیر می‌گرداند. (کلمن، ۱۳۸۹: ۴۹)

الوایی و سیدنقوی معتقدند کلمن برای تعریف سرمایه اجتماعی از نقش و کارکرد آن کمک گرفت و تعریف کارکردی از سرمایه اجتماعی ارائه داد و نه تعریف ماهوی، بر این اساس، سرمایه اجتماعی عبارت است از ارزش آن جنبه از ساختار اجتماعی که به‌عنوان منابعی در اختیار اعضا قرار می‌گیرد تا بتواند به اهداف و منافع خود دست پیدا کند. خود کلمن نیز تعریف بالا را متذکر می‌شود. کلمن عنوان می‌کند با شناسایی کارکرد جنبه‌هایی مشخص از ساختار اجتماعی، مفهوم سرمایه اجتماعی هم علت نتایج و دستاوردهای مختلف در سطح کنشگران فردی را توضیح می‌دهد، و هم بدون شرح جزئیات ساختار اجتماعی گذار از سطح خرد به کلان

را ممکن می‌سازد (کلمن، ۱۳۸۹: ۵۵).

از دیدگاه کلمن سرمایه اجتماعی برخلاف سایر اشکال سرمایه، به‌طور ذاتی در ساختار روابط کنشگران باهم و در رابطه بین آنها حضور دارد. این سرمایه در خود کنشگران یا در وسایل فیزیکی تولید ایشان نهفته است (کلمن، ۱۳۸۹: ۵۰ و ۴۹). سرمایه اجتماعی مطابق برداشت کلمن، منبعی است که به لحاظ اخلاقی خنثی بوده و انجام هرگونه مساعی فردی و جمعی را تسهیل می‌کند. این سرمایه به همان سهولت که می‌تواند عملکرد یک سازمان اصلاحی حقوق بشر در جامعه را بهبود بخشد به همان اندازه هم قادر است عملکرد گروه‌های توزیع کننده مواد مخدر یا گروه‌های تروریستی را نیز تسهیل کند. (ادواردز و فولی، ۱۳۸۹: ۳۸۷).

از نظر کلمن سرمایه اجتماعی از تغییراتی در روابط میان اشخاص حاصل می‌شود که کنش را تسهیل می‌کند اگر سرمایه فیزیکی کاملاً ملموس است و در قالب مادی قابل مشاهده ریخته می‌شود و اگر سرمایه انسانی کمتر ملموس است و در مهارت‌ها و دانش اخذشده به‌وسیله فرد حضور دارد، سرمایه اجتماعی به مراتب ناملموس‌تر است زیرا در روابطی که بین اشخاص برقرار است یافت می‌شود. همان‌طور که سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی فعالیت مولد را تسهیل می‌کند، سرمایه اجتماعی هم همین کار را انجام می‌دهد (کلمن، ۱۳۸۹: ۵۵).

رابرت پانتام در پاسخ به این سؤال که چرا سرمایه اجتماعی مهم است؛ پاسخ می‌دهد که سرمایه اجتماعی اجازه می‌دهد شهروندان مشکلاتشان را دسته‌جمعی و به‌صورت آسان‌تر حل کنند؛ هر جا که مردم قابل اعتماد و مورد اعتمادند و جایی که آنها موضوع کنش متقابل هستند با پیروی از شهروندی، هرروز کار و فعالیت اجتماعی کمتر هزینه‌بر است. همچنین سرمایه اجتماعی زندگی ما را به‌وسیله افزایش آگاهی هامان در بسیاری راه‌ها بهبود می‌بخشد.

به نظر پانتام، سرمایه اجتماعی همچون مفاهیم سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی (ابزار و آموزش‌هایی که بهره‌وری فردی را افزایش می‌دهد) به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کند (پانتام، ۱۳۸۹: ۹۵).

از نظر پانتام شبکه‌های مشارکت مدنی از اشکال ضروری سرمایه اجتماعی‌اند. او می‌افزاید که هر چه ساختار سازمانی افقی‌تر باشد، موفقیت نهادی آن در اجتماع بیشتر است. او شبکه‌های عمودی یا سلسله مراتبی را فاقد توان برقراری اعتماد و همکاری اجتماعی می‌داند.

وی بیان می‌کند که ذخایر سرمایه اجتماعی از قبیل اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها، خود ضامن حسن اجرای خود هستند و انباشته می‌شوند. همکاری موفقیت‌آمیز در یک مورد، پیوندها و اعتماد، یعنی دارائی‌های اجتماعی را ایجاد می‌کند که همکاری‌های آتی درباره موضوعاتی که ارتباطی با آن مورد ندارد را تسهیل می‌کند. صاحبان سرمایه اجتماعی نیز همچون صاحبان سرمایه‌های متعارف سعی در افزایش آن دارند. سرمایه اجتماعی چیزی است که آلبرت هیرشمن، فیلسوف علوم اجتماعی، "منبع اخلاقی" می‌نامد، یعنی منبعی که برخلاف سرمایه فیزیکی به تبع استفاده افزایش می‌یابد نه نقصان و در صورت مورد استفاده قرار نگرفتن نابود می‌شود. (پاتنام، ۱۳۸۹: ۱۰۰-۹۹)

در مجموع پاتنام منابع سرمایه اجتماعی را اعتماد، هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های افقی تعامل می‌داند که خود تقویت‌کننده و خود افزون هستند. از نظر او ویژگی بازتولیدی سرمایه اجتماعی منجر به تعامل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله متقابل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی می‌گردد. پاتنام حضور این ویژگی‌ها را در هر جامعه‌ای نشانه مدنیت آن می‌داند. این خصلتی است که به نظر او موجب عملکرد خوب نهادهای دموکراتیک می‌گردد. (ایمانی جاجرمی، ۱۳۸۰: ۳۸).

پاتنام اظهار می‌دارد که: "سرمایه اجتماعی جایگزین سیاست عمومی کارآمد نیست، بلکه پیش‌نیاز، و تا حدی یکی از پیامدهای آن است. همان‌طور که پژوهش ما درباره ایتالیا نشان می‌دهد. سرمایه اجتماعی از طریق و به همراه دولت‌ها و بازارها کار می‌کند نه به‌جای آن‌ها. رویکرد سرمایه اجتماعی نه استدلالی در دفاع از جبر فرهنگی است و نه بهانه‌ای برای مقصر دانستن مظلومین" (پاتنام، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

محدوده جغرافیایی مورد مطالعه

شهرستان سنندج با مساحت ۳,۰۳۳ کیلومتر مربع در مرکز استان کردستان قرار گرفته و بر اساس آخرین تقسیمات دارای دو بخش مرکزی به محوریت شهر سنندج و بخش کلاترزان به مرکزیت شهر شویسه، مشتمل بر دو شهر، ده دهستان و ۱۹۵ آبادی دارای سکنه می‌باشد (سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۰).

شهرستان سنندج اکنون سهمی در حدود ۱۰ درصد از مساحت شهرستان و ۳۰ درصد از جمعیت

استان را در بردارد. این شهرستان بالاترین میزان جمعیت شهرنشین را در بین سایر شهرستان‌های استان دارد. در این شهرستان، شاهد عدم تعادل شدید بین سهم جمعیتی و مساحت شهرستان از کل استان هستیم تا جایی که سهم جمعیتی شهرستان بیشتر و در حدود سه برابر سهم مساحتی آن است. حوزه نفوذ مستقیم در شهرستان سنندج، محدوده‌ای بزرگ‌تر از شهرستان را در برمی‌گیرد و از شهرستان‌های مجاور به عمق‌های متفاوت، محدوده‌هایی را شامل می‌شود؛ اما از نظر خدمات برتر و رده‌بالای منطقه‌ای می‌توان گفت که شهرستان سنندج به تمام استان غالب بوده و حوزه نفوذ آن کل استان را در برمی‌گیرد (حبیبی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۱۷۰).

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش سه محله غفور- به‌عنوان نمونه اسکان غیررسمی- محله سرتپوله - به‌عنوان نمونه بافت تاریخی- و محله شالمان - به‌عنوان نمونه بافت برنامه‌ریزی شده و جدید- در شهر سنندج انتخاب شده است. هدف از این امر سنجش سرمایه اجتماعی در سه لایه فضایی می‌باشد.

محله سرتپوله

محله سرتپوله یکی از محلات قدیمی شهر سنندج است که از لحاظ موقعیت در بافت قدیم شهر قرار دارد. این محله از شمال به خیابان صلاح‌الدین ایوبی از جنوب به مرکز شهر و محور تجاری خیابان امام خمینی و از شرق به خیابان طالقانی و محله چهارباغ و از غرب به خیابان شهدا محدود می‌شود. در این محله بناهای با ارزش تاریخی چون عمارت آصف، مشیردیوان و مقبره قدیمی هاجر خاتون واقع شده که سبب غنای فرهنگی و اجتماعی هرچه بیشتر آن شده است. در این محله شاخص و پر اهمیت دو مرکز محله قوی وجود دارد که افراد ساکن محله را دورهم جمع می‌کند و سبب تقویت روابط اجتماعی آن‌ها و در نتیجه مشارکت‌های مختلف در رابطه با موضوعات مختلف شده است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ مرکز آمار ایران جمعیت محله سرتپوله ۲۷۱۳ نفر و مساحت آن ۱۳۵۹۵۱ مترمربع می‌باشد.

محله غفور

هم‌زمان با شکل‌گیری سایر سکونت‌گاه‌های غیررسمی در اطراف شهر سنندج، در مرکز بافت جدید شهر گروهی از مهاجران به شیوه‌ای دیگر درصدد تأمین زمین برای سکونت خود برآمدند

و حاصل این گونه از تلاش شکل‌گیری محله غفور در تپه‌ای موسوم به همین نام شد. مهاجران در این تپه اقدام به تصرف زمین‌های اطراف تپه نموده و سکونتگاه خویش را بنا نهادند که در ابتدا این محله بر اساس شیوه تأمین زمین در آن محله زورآباد نامیده می‌شد. پس از سال‌های ۱۳۶۵ که گسترش در مناطق شرقی و شمال شرقی شهر محدود شد، اغلب مهاجرین و تازه واردان به شهر سنندج به سمت این محله روی آورده و همین امر باعث گسترش بسیار سریع محله غفور شد و در مدت‌زمان بسیار کوتاهی تمامی تپه به تصرف مهاجرین درآمد. محله غفور در مرکز بافت جدید شهر سنندج قرار دارد. این محله از شمال به خیابان حسن‌آباد، از جنوب به محله شریف‌آباد از غرب به خیابان غفور و از شرق به مجتمع ورزشی استقلال محدود می‌شود. (تولایی و دیگران، ۱۳۹۲) طبق سرشماری نفوس و مسکن، جمعیت محله غفور در سال ۱۳۸۵، ۱۰۴۷۱ نفر می‌باشد.

محله شالمان

محله شالمان یکی از محلاتی است که برای توسعه جدید شهر پیشنهاد شد. بنابراین محدوده موردنظر جزئی بخش‌های تاریخی و قدیمی سنندج به حساب نمی‌آید و درعین حال جدید نیز نیست. این محدوده جزئی بافت میانی توسعه یافته محسوب می‌شود که از لحاظ نحوه رشد، میزان خدمات شهری و ارتباطات از کیفیت مناسبی برخوردار است و با شکل‌گیری در اطراف بافت قدیم ساختار اصلی شهر را شکل داده و در نقاط مختلف با توجه به وضعیت اقتصادی و شرایط عملکردی سیمای متفاوتی دارد.

محله شالمان محله ایست به مساحت تقریبی ۱۸ هکتار که در جنوب غرب شهر سنندج واقع است و با توجه به مساحت ۶۳۶۸۸ هکتاری شهر سنندج ۲۸ درصد مساحت کل شهر را اشغال نموده است. این محله در ناحیه ۱ از منطقه ۳ شهرداری واقع است. محله شالمان از شمال با خیابان جام جم، از شرق با تپه کرباسی، از غرب با بلوار پاسداران و از جنوب با شهرک بهاران فاز یک همسایه است. خیابان‌های اصلی آن آزادگان، کشاورز و اینارگران است. شکل معابر اطراف این محدوده عمدتاً شطرنجی می‌باشد، کوچه‌ها اکثراً بالای ۱۰ متر بوده و به یکدیگر مرتبط می‌باشند. مساحت قطعات اکثراً ۲۰۰ متر به بالا و عمدتاً آپارتمانی می‌باشد (طیبیان و عبدالله زاده و زارعی، ۱۳۹۳).

میزان پایایی پرسشنامه

شاخص‌های سرمایه اجتماعی مورد بررسی در پژوهش حاضر، بر اساس پژوهش اونیکس و بولن (Onyx and Bullen, 2000)، تحت عنوان "اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در پنج جامعه" مورد ارزیابی قرار گرفته‌است. اونیکس و بولن در پژوهش خود برای به دست‌دادن شاخص‌های عملیاتی سنجش و ارزیابی سرمایه اجتماعی با استفاده از نظریات کسانی چون پاتنام، کلمن و... به معیارها و شاخص‌هایی مورد بررسی دست یافته‌اند. از جمله مهم‌ترین علل گزینش چارچوب مفهومی تحقیقات اونیکس و بولن این است که پژوهش آن‌ها بافت‌های اجتماعی گوناگون روستایی، شهری و کلان‌شهری صورت گرفته که با اهداف و معیارهای پژوهش حاضر بسیار همخوان است. از همین رو در بخش مبانی نظری به این نظریات پرداخته شده‌است.

برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی اونیکس و بولن (۲۰۰۰) استفاده شده است که مشتمل بر ۳۲ گویه می‌باشد و به صورت طیف لیکرت پنج گزینه‌ای از خیلی کم (۱) تا خیلی زیاد (۵) درجه‌بندی شده است. پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی مشتمل بر زیر مقیاس‌های مشارکت در جامعه محلی؛ عاملیت اجتماعی؛ احساس امنیت و اعتماد؛ تعاملات با همسایگان و تعاملات با خانواده می‌باشد. هریک از مقیاس‌های مطرح شده در پژوهش، در سؤالاتی به شرح جدول زیر مورد ارزیابی قرار گرفته است.

پایایی تحقیق بیانگر جنبه‌های صوری دقت است و مراد از آن طرح سوال در این مورد است که آیا در صبت و ضبط اندازه‌های آن‌چه باید اندازه‌گیری شود، دقت لازم به کار رفته است یا نه. یک فرایند اندازه‌گیری و ابزار مربوط به آن زمانی پایا است که در صورت تکرار اندازه‌گیری، همیشه همان نتایج و مقادیر به دست آیند (اتسلندر، ۱۳۷۱: ۴۰).

برای بررسی پایایی پرسش‌نامه‌های مذکور از آلفای کرونباخ استفاده گردید، اعتبار ابعاد پرسشنامه سرمایه اجتماعی به روش آلفای کرونباخ به ترتیب در محله غفور مشارکت در جامعه محلی (۰/۸۲)؛ عاملیت اجتماعی (۰/۸۴)؛ احساس امنیت و اعتماد (۰/۷۹)؛ تعاملات با همسایگان (۰/۸۳)؛ تعاملات با خانواده (۰/۹۱) و کل پرسشنامه سرمایه اجتماعی (۰/۹۰)؛ در محله سرپوله مشارکت در جامعه محلی (۰/۷۹)؛ عاملیت اجتماعی (۰/۸۲)؛ احساس امنیت و اعتماد (۰/۸۱)؛ تعاملات با همسایگان (۰/۸۲)؛ تعاملات با خانواده (۰/۹۲) و کل پرسشنامه سرمایه اجتماعی (۰/۹۱) و در محله شالمان مشارکت در جامعه محلی (۰/۸۵)؛ عاملیت اجتماعی (۰/۷۸)؛ احساس

امنیت و اعتماد (۰/۸۳)؛ تعاملات با همسایگان (۰/۸۲)؛ تعاملات با خانواده (۰/۹۴) و کل پرسشنامه سرمایه اجتماعی (۰/۹۳) به‌دست‌آمده است. این امر بیانگر این است که گویه‌های پرسشنامه از پایایی درونی قابل قبولی برخوردار هستند.

سنجش و ارزیابی یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های توصیفی پژوهش

تحلیل داده‌ها اساساً با استفاده از آمار توصیفی صوت می‌گیرد. آمار توصیفی مجموعه‌ای از مفاهیم و روش‌ها است که برای تلخیص حجم انبوهی از داده‌های مربوط به متغیرها، توصیف آن‌ها از جوانب مختلف و توصیف روابط بین دو یا چند متغیر به کار می‌رود (نایی، ۱۳۹۳: ۵).

مشخصات پاسخ‌دهندگان

جدول (۱) - جنسیت پاسخ‌دهندگان

جنسیت	غفور		سرتپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
مذکر	۱۱۹	۵۹.۵٪	۱۲۲	۶۱٪	۱۴۶	۷۳٪
مؤنث	۸۱	۴۰.۵٪	۷۸	۳۹٪	۵۴	۲۷٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۲) - وضعیت تأهل پاسخ‌دهندگان

وضعیت تأهل	غفور		سرتپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
مجرد	۹۱	۴۵.۵٪	۹۷	۴۸.۵٪	۱۳۱	۶۵.۵٪
متأهل	۱۰۹	۵۴.۵٪	۱۰۳	۵۱.۵٪	۶۹	۳۵.۵٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۳) - تحصیلات پاسخ‌دهندگان

تحصیلات	غفور		سرتپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
زیر دیپلم	۴۹	۲۴.۵٪	۴۸	۲۴٪	۲۹	۱۴.۵٪
دیپلم	۵۱	۲۵.۵٪	۴۵	۲۲.۵٪	۶۸	۳۴٪
فوق دیپلم	۴۴	۲۲٪	۴۹	۲۴.۵٪	۳۱	۱۵.۵٪
لیسانس	۴۵	۲۲.۵٪	۴۴	۲۲٪	۵۷	۲۸.۵٪
فوق لیسانس	۱۱	۵.۵٪	۱۱	۷٪	۱۲	۶٪
دکتری	۰	۰٪	۰	۰٪	۳	۱.۵٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۴) - سن پاسخ‌دهندگان

سن	غفور		سر تپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱۵-۰ سال	۱۷	۸.۵٪	۱۲	۶٪	۶	۳٪
۱۶-۲۵ سال	۵۴	۲۷٪	۶۴	۳۲٪	۶۸	۳۴٪
۲۶-۳۵ سال	۵۰	۲۵٪	۳۲	۱۶٪	۴۷	۲۳.۵٪
۳۶-۵۰ سال	۲۹	۱۴.۵٪	۴۵	۲۲.۵٪	۳۱	۱۵.۵٪
۵۱-۶۵ سال	۳۱	۱۵.۵٪	۳۲	۱۶٪	۳۴	۱۷٪
۶۵ سال به بالا	۱۹	۹.۵٪	۱۵	۷.۵٪	۱۴	۷٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۵) - محل تولد پاسخ‌دهندگان

محل تولد	غفور		سر تپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
همین محله	۲۱	۱۰.۵٪	۸۴	۴۲٪	۴۶	۲۳٪
شهر سنندج	۲۹	۱۴.۵٪	۶۱	۳۰.۵٪	۸۸	۴۴٪
روستاهای اطراف سنندج	۸۳	۴۱.۵٪	۳۴	۱۷٪	۳۱	۱۵.۵٪
استان کردستان	۵۹	۲۹.۵٪	۱۷	۸.۵٪	۲۸	۱۴٪
غرب کشور	۷	۳.۵٪	۴	۲٪	۵	۲.۵٪
دیگر نقاط کشور	۱	۰.۵٪	۰	۰٪	۲	۱٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۶) - وضعیت اشتغال پاسخ‌دهندگان

وضعیت اشتغال	غفور		سر تپوله		شالمان	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
آزاد	۴۹	۲۴.۵٪	۳۵	۱۷.۵٪	۳۶	۱۸٪
کارمند	۲۳	۱۱.۵٪	۳۱	۱۵.۵٪	۴۹	۲۴.۵٪
محصل	۵۱	۲۵.۵٪	۶۱	۳۰.۵٪	۸۹	۴۴.۵٪
خانه‌دار	۶۶	۳۳٪	۵۸	۲۹٪	۵	۲.۵٪
بیکار	۱۱	۵.۵٪	۱۵	۷.۵٪	۲۱	۱۰.۵٪
جمع کل	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪

جدول (۷) - تعداد اعضای خانوار پاسخ‌دهندگان

شالمان		سرتپوله		غفور		تعداد اعضای خانوار
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۳۵.۵٪	۷۱	۲۶٪	۵۲	۱۶.۵٪	۳۳	۱ و ۲ نفر
۴۶.۵٪	۹۳	۳۵٪	۷۰	۳۹.۵٪	۷۹	۳ و ۴ نفر
۱۸٪	۳۶	۳۹٪	۷۸	۴۴٪	۸۸	۵ نفر و بیشتر
۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	۱۰۰٪	۲۰۰	جمع کل

ب) یافته‌های تحلیلی - استنباطی پژوهش

معمولاً محققان اجتماعی به‌جای سرشماری پرهزینه و وقت‌گیر تمام جمعیت به نمونه‌گیری احتمالی از جمعیت می‌پردازند. آمار و تحلیل استنباطی شامل روش‌های برآورد و استنباط ویژگی‌های جمعیت از روی نمونه است. آمار و تحلیل استنباطی روش‌های استنباط پارامتر جمعیت و ویژگی‌های آن از روی آمار، نمونه و ویژگی‌های نمونه است. به بیان دیگر آمار و تحلیل استنباطی روش‌های تعمیم نمونه به جمعیت است (نایبی، ۱۳۹۳: ۲۳). در این قسمت شاخص‌های سرمایه اجتماعی و سطح آن‌ها در هر یک از محلات مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول (۸) - میانگین مشارکت در جامعه محلی

میانگین مشارکت در جامعه محلی	مشارکت در جامعه محلی
۴.۱۲	غفور
۴.۲۶	سرتپوله
۳.۷۲	شالمان

اعداد به‌دست‌آمده برای مشارکت در جامعه محلی با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. این اعداد بیانگر این امر می‌باشد که مشارکت در هر سه محله در سطح بالا و قابل قبولی قرار ندارد و میانگین‌ها در میانه طیف قرار دارند. باین‌حال میانگین مشارکت در محله شالمان پایین‌تر از میانه طیف قرار گرفته و این امر نشان‌دهنده وضعیت ضعیف مشارکت در این محله می‌باشد. مشارکت در محله سرتپوله از دو محله دیگر در وضعیت مطلوب‌تری قرار دارد.

جدول (۹) - میانگین عاملیت اجتماعی (پیش‌نگری و پیش‌قدمی در زمینه اجتماعی)

میانگین عاملیت اجتماعی	عاملیت اجتماعی
۴.۸۷	غفور
۵.۲۶	سرتپوله
۴.۷۷	شالمان

اعداد به‌دست‌آمده برای عاملیت اجتماعی با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. با توجه به جدول فوق درمی‌یابیم که محله سرتپوله با میانگین ۵.۲۶ در میانه طیف قرار گرفته و در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به دو محله دیگر قرار دارد. محله غفور نیز با اختلاف اندکی نسبت به شالمان در رتبه بعدی قرار دارد. این امر می‌تواند به علت سابقه بیشتر زندگی در محل توسط ساکنین محله سرتپوله و وجود حس تعلق مکانی قوی‌تری در آن‌ها باشد.

جدول (۱۰) - میانگین احساس امنیت و اعتماد

میانگین احساس امنیت و اعتماد	احساس امنیت و اعتماد
۴.۹۶	غفور
۵.۷	سرتپوله
۴.۸۲	شالمان

اعداد به‌دست‌آمده برای احساس امنیت و اعتماد با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. از بین سه محله مورد پژوهش ساکنین محله سرتپوله بیشتر از دو محله دیگر معتقدند که می‌توانند به همسایگان خود اعتماد کنند و از احساس امنیت بیشتری برخوردارند.

جدول (۱۱) - میانگین تعاملات با همسایگان

میانگین تعاملات با همسایگان	تعاملات با همسایگان
۵.۵۷	غفور
۶.۵۹	سرتپوله
۵.۴۲	شالمان

اعداد به‌دست‌آمده برای تعاملات با همسایگان با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. همان‌طور که از جدول و نمودار فوق مشخص است، شاخص تعاملات با همسایگان در هر سه محله بالاتر از میانه طیف قرار دارد. محله سرتپوله با میانگین ۶.۵۹ در وضعیت مطلوبی از لحاظ تعاملات با همسایگان قرار دارد. در رتبه بعدی محله غفور با میانگین ۵.۵۷ قرار دارد که

از محله شالمان با میانگین ۵.۴۲ در وضعیت بهتری به سر می‌برد.

جدول (۱۲) - میانگین تعاملات با خانواده و دوستان

میانگین تعاملات با خانواده و دوستان	تعاملات با خانواده و دوستان
۵.۵۸	غفور
۶.۲	سرتپوله
۴.۹۱	شالمان

اعداد به دست آمده برای تعاملات با خانواده و دوستان با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. همان گونه که در جدول و نمودار فوق مشاهده می‌شود، تعاملات با خانواده و دوستان در هر سه محله بالاتر از میانه طیف قرار دارد اما در محله سرتپوله با میانگین ۶.۲ با اختلاف تقریباً قابل توجهی این شاخص بیشتر است. در رتبه بعدی محله غفور با میانگین ۵.۵۸ قرار گرفته پس از آن محله شالمان با میانگین ۴.۹۱ در رتبه آخر قرار دارد. این امر نشان‌دهنده اهمیت بیشتر روابط نزدیک خانوادگی و دوستانه در محله سرتپوله نسبت به محله غفور و شالمان می‌باشد که با توجه به بافت سنتی سرتپوله قابل توجه می‌باشد.

جدول (۱۳) - میانگین تعاملات شغلی

میانگین تعاملات شغلی	تعاملات شغلی
۴.۷۲	غفور
۵.۸۶	سرتپوله
۵.۲۷	شالمان

اعداد به دست آمده برای تعاملات شغلی با توجه به طیف لیکرت در پرسشنامه بین ۱ تا ۹ قرار دارند. همان طور که مشاهده می‌شود تعاملات شغلی در هر سه محله بالاتر از میانه طیف قرار دارد. اما محله سرتپوله با میانگین ۵.۸۶ در مقایسه با دو محله دیگر در وضعیت مطلوب تری در تعاملات شغلی قرار دارد. در رتبه بعدی محله شالمان با میانگین ۵.۲۷ و در نهایت محله غفور با میانگین ۴.۷۲ در رتبه آخر قرار دارد.

رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای با شاخص‌های سرمایه اجتماعی

برای بررسی سرمایه اجتماعی، روابط میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی با متغیرهای زمینه‌ای

مورد بررسی قرار گرفته است. جهت آزمون ارتباط میان متغیرها از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. برای تفسیر نتایج ضریب همبستگی نیز مطابق جدول زیر عمل شده است.

جدول (۱۴) - راهنمای تفسیر نتایج ضریب همبستگی پیرسون

تفسیر	ضریب همبستگی
خیلی اندک و قابل چشم‌پوشی	۰.۰ - ۰.۱
اندک	۰.۱ - ۰.۳
متوسط	۰.۳ - ۰.۵
زیاد	۰.۵ - ۱

جدول (۱۵) - ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان سن و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۳۲	۰.۰۴۲
سرپوله	۰.۲۹	۰.۰۳۴
شالمان	۰.۳۱	۰.۰۱

با توجه به ضریب همبستگی و سطح معنی‌داری محاسبه‌شده، بین سن و سرمایه اجتماعی در هر سه محله رابطه معنی‌داری وجود ندارد. (میزان همبستگی اندک است)

جدول (۱۶) - ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان جنسیت و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۴۸	۰.۰۲۸
سرپوله	۰.۵۲	۰.۰۳۱
شالمان	۰.۲۳	۰.۰۴۶

با توجه به ضریب همبستگی و معناداری محاسبه‌شده توسط نرم‌افزار SPSS، در محله سرپوله بین جنسیت و سرمایه اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد (میزان همبستگی زیاد) در محله غفور رابطه معناداری با شدت متوسط وجود دارد و در محله شالمان رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

جدول (۱۷)- ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان میزان تحصیلات و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۰۹	۰.۰۳۴
سر تپوله	۰.۱۲	۰.۰۳۷
شالمان	۰.۰۸	۰.۶۰۸

ضریب همبستگی و سطح معنی‌داری محاسبه‌شده، نشان می‌دهد که میان تحصیلات و سرمایه اجتماعی رابطه معنی‌داری وجود ندارد.

جدول (۱۸)- ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان محل تولد و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۵۷	۰.۰۱۲
سر تپوله	۰.۶۲	۰.۰۲۸
شالمان	۰.۵۵	۰.۰۱۶

با دقت در میزان ضریب همبستگی و سطح معناداری محاسب شد درمی‌یابیم که میان محل تولد و سرمایه اجتماعی در هر سه محله رابطه معنی‌دار با میزان همبستگی بالا وجود دارد.

جدول (۱۹)- ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان وضعیت تأهل و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۵۴	۰.۰۳۱
سر تپوله	۰.۶۱	۰.۰۲۶
شالمان	۰.۵۲	۰.۰۱۴

همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می‌شود، میان وضعیت تأهل و سرمایه اجتماعی در هر سه محله رابطه‌ای معنی‌دار با شدت زیاد وجود دارد.

جدول (۲۰)- ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان شغل و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۱۸	۰.۰۵۵
سر تپوله	۰.۰۸	۰.۰۴۶
شالمان	۰.۱۲	۰.۰۴۴

با توجه به ضریب همبستگی و سطح معنی داری محاسبه شده درمی یابیم که میان شغل و سرمایه اجتماعی رابطه مهنی داری وجود ندارد.

تعداد اعضای خانوار و سرمایه اجتماعی

ضریب همبستگی و سطح معناداری برای بررسی ارتباط میان تعداد اعضای خانوار و سرمایه اجتماعی در سه محله به صورت ذیل محاسبه شده است:

جدول (۲۱) - ضریب همبستگی پیرسون و معناداری میان تعداد اعضای خانوار و سرمایه اجتماعی

نام محله	ضریب همبستگی پیرسون	معناداری (sig)
غفور	۰.۵۵	۰.۰۲۸
سرتپوله	۰.۶۴	۰.۰۱
شالمان	۰.۵۱	۰.۰۲۴

با توجه به نتایج جدول فوق، میان تعداد اعضای خانوار و سرمایه اجتماعی رابطه معنی داری وجود دارد.

تیجه گیری

سرمایه اجتماعی با مولفه هایی همچون اعتماد، تمایلات همکاری جویانه و شبکه های اجتماعی به مثابه مهمترین دارایی اجتماعی و جمعی تلقی می شود، وجود سطح بالایی از آن می تواند به استحکام اجتماعی در جامعه بینجامد. میزان سرمایه اجتماعی یا کم و کیف آن تابعی از متغیرهای اجتماعی و غیر اجتماعی است، طبعا میزان سرمایه اجتماعی بسته به متغیرهای اجتماعی از جامعه ای به جامعه دیگر و حتی در درون یک جامعه از یک منطقه به منطقه دیگر متفاوت است. در این مطالعه، میزان و کم و کیف سرمایه اجتماعی در سه محله شهری واقع در شهرستان سنندج با لحاظ متغیرهای مهم اجتماعی همچون سطح توسعه یافتگی و نیافتگی شهری، بافت مدرن یا سنتی شهری و محل زندگی، تحصیلات و سایر متغیرهای دموگرافیک و اجتماعی بررسی شدند که نتایج آن در جدول زیر درج شده اند.

جدول (۲۲) - روابط میان متغیرهای زمینه‌ای و سرمایه اجتماعی

متغیرهای مورد ارزیابی	روابط میان متغیرها متغیرها در محله غفور	روابط میان متغیرها در محله سرتپوله	روابط میان متغیرها در محله شالمان
سن و سرمایه اجتماعی	X	X	X
جنس و سرمایه اجتماعی	✓	✓	X
میزان تحصیلات و سرمایه اجتماعی	X	X	X
محل تولد و سرمایه اجتماعی	✓	✓	✓
وضعیت تأهل و سرمایه اجتماعی	✓	✓	✓
شغل و سرمایه اجتماعی	X	X	X
تعداد اعضای خانوار و سرمایه اجتماعی	✓	✓	✓
عدم وجود رابطه معنادار X	وجود رابطه معنادار ✓		

فرضیه نخست این پژوهش آن بود که بین شاخص‌های توسعه‌یافتگی محل زندگی شهری و سرمایه اجتماعی رابطه عکس وجود دارد. یافته‌های پژوهش این فرضیه را تأیید می‌کنند. سرمایه اجتماعی در محله شالمان با بافت توسعه‌یافته، کمتر از محله سنتی سرتپوله نشان داده می‌شود. محله توسعه یافته همچون شالمان جنبه پارادوکسیکال یا متعارض دارد به این معنی که توسعه و مدرن سازی شهری از یک سو، عناصر سنتی و عشیره‌ای - محلی پیوند دهنده اجتماعی و روابط اجتماعی را تضعیف و سست کرده است اما در جهت عکس و برخلاف توسعه در جوامع شهری دیگر نقاط جهان به توسعه شبکه‌های اجتماعی برای از سرگیری روابط اجتماعی و تعاملات اجتماعی در این منطقه نینجامیده است لذا رابطه عکس بین توسعه یافتگی و سرمایه اجتماعی در شالمان دیده می‌شود یعنی سطح پایین سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد. اما در بافت شهری توسعه نیافته سرتپوله، وجود عناصر پیوند دهنده سنتی و جغرافیایی اجتماعی و تشکلات سنتی محلی در بستر سطح پایین مدرن سازی شهری، سبب سطوح بالای سرمایه اجتماعی، اعتماد، احساس امنیت و تمایلات مشارکتی در امور محلی شده‌اند.

فرضیه دوم آن بود که بین متغیرهای زمینه‌ای همچون نوع و ماهیت خانواده‌ها، تحصیلات، وضعیت تأهل و سن با سرمایه اجتماعی ارتباط مستقیم وجود دارد. با توجه به نتایج جدول فوق

درمی‌یابیم تنها سه مؤلفه محل تولد، وضعیت تأهل و ماهیت خانواده‌ها در هر سه محله با سرمایه اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد. این سه مؤلفه، نشان‌دهنده تعلقات سنتی به جامعه هستند و در این سه محله، تعلقات سنتی نقش مهمی در شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند. لذا در این مطالعه، فرضیه در ارتباط با این متغیرهای اجتماعی زمینه‌ای تایید شدند اما در ارتباط با متغیرهای اجتماعی دیگر همچون تحصیلات، جنسیت و شغل تایید نشد. در ارتباط با شغل و جنسیت باید گفت که نمی‌توانند فاکتور مهمی در تبیین تمایلات اجتماعی و سرمایه اجتماعی محسوب شوند و مداخله آنها در امر سرمایه اجتماعی تابعی از متغیرهای اجتماعی دیگر یاد شده است. اما چرا تحصیلات به عنوان متغیر اجتماعی مهم و از مولفه‌های مدرن‌سازی در ارتباط با تقویت سرمایه اجتماعی در این محله‌های شهری در استان کردستان تاثیر معناداری نداشته است؟ در پاسخ باید گفت که متغیر تحصیلات به تنهایی نمی‌تواند تاثیرگذار باشد، تاثیرگذاری پایین این متغیر، متأثر از متغیرهای کنترل و مداخله‌گری همچون ابعاد روانشناختی سیاسی و قومیتی با شاخص‌های مهمی همچون بدبینی سیاسی ریشه دار و به جامانده از گذشته و ناامیدی به آینده، بریدن و گسستن از شبکه‌های اجتماعی و عناصر اعتماد ساز سنتی و محلی و عدم پیوستن به نهادهای مدنی مدرن و بدبینی به آنها و اثربخشی اشان است.

امروزه در عصر پساجنگ سرد و سیاسی شدن هویت‌های قومی-زبانی و مذهبی حیات اجتماعی و سیاسی خود را سپری می‌کنیم. به تاثیر از چنین بستر متحول اجتماعی و سیاسی، ادبیات سیاسی تا حد قابل توجهی به سمت مباحثی همچون ژئوکالچریسم (تعارضات جغرافیایی و سیاسی برخاسته از هویت‌های فرهنگی، قومی و مذهبی) و «سیاست فرهنگی» با محوریت نقش هویت‌ها و فرهنگ‌ها در تعارضات در سطوح فروملی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی سوق یافته است. مهمتر این که تعارضات در سطوح فرهنگی و هویتی قومی و مذهبی دارای اثرات اشاعه‌ای است که ما مصادیق آن را در خاورمیانه کنونی با شدت بالا در بستر شکاف‌های قومی و مذهبی و بحران هویت ملی می‌بینیم، به طوری که این منطقه با دارا بودن کمتر از پنج درصد جمعیت جهان، یک چهارم خشونت‌های قومی و مذهبی خونین و شدید و سطوح پایین سرمایه اجتماعی را به خود اختصاص داده است.

جامعه ایران با برخورداری از عقبه تاریخی و تمدنی بالا، اشتراکات فرهنگی، تاریخی و ملی، تجربه جنبش‌های ملی‌گرا و مبارزات با افتخار ملی گرایانه و دلایل دیگر، دارای استحکام و

سرمایه اجتماعی بالا است و برخلاف سایر ملل خاورمیانه، کمتر شاهد حرکت‌های مستمر و نهادینه شده‌ی جدایی طلبانه قومی و مذهبی بوده است. با این وجود، با نگاه آسیب شناسانه باید اذعان کرد که ایران از حیث ژئوپلیتیکی و ژئوکالچری در مناطق مرزی دارای برخی پتانسیل‌ها برای اعتراض و بعضاً رفتار رادیکال سیاسی مواجه است، همچنان که در گذشته و حال حاضر، مصادیقی از آن را دیده ایم. وجود برخی تبعیض‌های نهادینه شده و کمتر ترمیم و کمتر تعدیل یافته سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و قومی- مذهبی سبب شده اند که متغیر سرمایه اجتماعی یا احساس همبستگی اجتماعی و ملی استان‌های کرد نشین به ویژه کردستان و بلوچستان با پیکره ایران تا حدی ترک و شکاف بیابد. در صورت عدم اهتمام جدی حکومت به رفع تبعیض‌ها و مسئولیت‌پذیری یا پاسخگویی کارآمد در قبال مطالبات مردم کرد نشین و سایر مناطق برخوردار از اقلیت‌های قومی و مذهبی و بی توجهی به اعطای پاره‌ای ابعاد خودگردانی محلی با مشارکت دادن شهروندان در قالب شبکه‌های اجتماعی محلی (سرمایه اجتماعی)، این مناطق از جمله مناطق کرد نشین، پیوندهای اجتماعی خود با پیکره ایران را علیرغم این که از ایرانی‌های اصیل هستند کاهش داده و به سمت تقویت همبستگی‌های اجتماعی با هم خویشان مذهبی و قومی - زبانی در مناطق و کشورهای همجوار سوق خواهند داد که خود می‌تواند پیامدهای امنیتی و سیاسی گرانی برای کشور به بار آورد.

منابع

- اتسلندر، پتر (۱۳۷۱)، «روش‌های تجربی تحقیق اجتماعی»، ترجمه بیژن کاظم‌زاده. مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی
- اختر محقق، مهدی (۱۳۸۵)، «سرمایه اجتماعی»، تهران: مهدی اختر محقق.
- ادواردز، رابرت؛ فولی، مایکل (۱۳۸۹)، «جامعه مدنی و سرمایه اجتماعی فراتر از آراء پاتنام»، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- اکبری، امین (۱۳۸۳)، «نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت: بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، اجتماعی (مطالعه موردی روستای فارسج از توابع سقز)»، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه تهران.
- آوتویت، ویلیام؛ باتامور، تام (۱۳۹۲) «فرهنگ علوم اجتماعی قرن بیستم»، ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی

- ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۰)، «**سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری**». نشریه مدیریت، پاییز ۱۳۸۰، شماره ۷، ۴۵-۳۴.
- بوردیو، پیر (۱۳۸۹)، «**شکل‌های سرمایه**»، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
- پاتنام، رابرت (۱۳۸۹)، «**جامعه برخوردار، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی**»، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- تولایی، روح‌الله؛ خدادادی، سعید؛ خانمحمدی، پویا؛ دوستوندی، میلاد (۱۳۹۲)، «**ارزیابی شاخص‌های پایداری در سکونت‌گاه‌های فقیرنشین نمونه موردی: محله غفور شهر سنندج**»، مشهد: اولین کنفرانس ملی معماری و فضاهاى شهری پایدار.
- راسخ، کرامت‌الله (۱۳۹۱)، «**فرهنگ جامعه جامعه‌شناسی و علوم انسانی**» (جلد اول). جهرم: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم
- راسخ، کرامت‌الله (۱۳۹۱)، «**فرهنگ جامعه جامعه‌شناسی و علوم انسانی**» (جلد دوم). جهرم: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم
- حبیبی، کیومرث؛ پوراحمد، احمد (۱۳۸۴)، «**توسعه کالبدی- فضایی شهر سنندج با استفاده از GIS**»، سنندج: انتشارات دانشگاه کردستان.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم؛ صالح‌آبادی، ابراهیم (۱۳۹۶) «**سرمایه اجتماعی و توسعه در استان‌های ایران**»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۶، ۶۷-۵۳.
- خالد، امیر رستگار، آران دشتی آرانی، سمیه؛ صادقی آرانی، زهرا (۱۳۹۲)، «**بررسی سرمایه اجتماعی همسایگی و پیامدهای اصلی مرتبط با آن (مطالعه موردی: شهر آران و بیدگل، منطقه آران)**»، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، شماره ۴، بهار ۱۳۹۲، ۲۱۵-۱۷۷.
- خوش‌فر، غلامرضا؛ خواجه‌شکوهی، علیرضا؛ کرمی، شهاب؛ بارگاهی، رضا (۱۳۹۲)، «**بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در نواحی شهری**»، مجله آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۹، ۱۷۹-۱۵۱.
- سازمان آمار ایران (۱۳۹۰)، **نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ در ایران**.
- شارع پور، محمود (۱۳۸۰)، «**فرسایش سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن**»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران (ویژه‌نامه دومین همایش مسائل اجتماعی ایران)، شماره ۳، ۱۲۱-۱۰۱.
- صدیقی، بهرننگ (۱۳۸۹)، «**تئوری ساخت‌یابی آنتونی گیدنز: پیامدهای تئوریک و روش‌شناختی و کاربرد عملی آن در جامعه‌شناسی**»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، شماره ۹، زمستان ۱۳۸۹، ۱۶۷-۱۴۱.

- عبدالله زاده، سروه؛ زارعی، فاطمه؛ طیبیان، منوچهر (۱۳۹۳)، «**بررسی روش‌های ارتقای عملکرد محله‌های شهری (نمونه موردی محله شالمان شهر سنندج)**»، نگرش‌های نو در جغرافیای شهری، شماره ۴، پاییز ۱۳۹۳، ۱۲۶-۱۱۳.۴.
- قاسمی، یارمحمد؛ رستمی، بتول (۱۳۹۳)، «**بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان توسعه مناطق شهر ایلام**»، فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۰، پاییز ۱۳۹۳، ۱۵۳-۱۲۷.
- قاسمی، وحید؛ ادیبی سده، مهدی؛ آذربایجانی، کریم؛ توکلی، خالد (۱۳۸۹)، «**رابطه سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی**»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۳۶، ۶۰-۲۷.
- کلمن، جیمز (۱۳۸۹)، «**نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی**»، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- مرنیسی، فاطمه (۱۳۸۹)، «**سرمایه اجتماعی در عمل: مورد انجمن روستای آیت ایکتل (نقدی بر همبستگی سستی در کشور مراکش)**»، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- مک لین، ایان (۱۳۸۱)، «**فرهنگ علوم سیاسی آکسفورد**»، ترجمه حمید احمدی. تهران: نشر میزان
- نادری، حمداله؛ جاهد، محمدعلی؛ شیرزاده، مهین‌دخت (۱۳۸۸)، «**بررسی رابطه احساس امنیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی: شهر اردبیل)**»، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، شماره ۲۱، بهار ۱۳۸۹، ۸۷-۵۹.
- نادمی، داوود (۱۳۹۰)، «**بررسی جامعه‌شناختی سرمایه اجتماعی**»، نشریه برگ فرهنگ، شماره ۲۳، بهار و تابستان ۱۳۹۰، ۳۵-۸.
- نایی، هوشنگ (۱۳۹۳)، «**تحلیل داده‌های تحقیقات کمی**». تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران
- نصراللهی، زهرا؛ اسلامی، راضیه (۱۳۹۲)، «**بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار در ایران (کاربردی از مدل روبرت فوآ)**»، فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، شماره ۱۳، زمستان ۱۳۹۲، ۷۸-۶۱.
- الوانی، سیدمهدی؛ سیدنقوی، میرعلی (۱۳۸۱)، «**سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها**»، فصلنامه مطالعات مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴، تابستان ۱۳۸۱، ۲۶-۹.
- Bamberger, Michael (1986). **The Role of Community Participation in Development Planning and Project Management**. Washington D.C: Economic Development Institute of the World Bank.
- Onyx, Jenny; Bullen, Paul (2000). **Measuring Social Capital in Five Communities**. The Journal of Applied Behavioral Science. Vol 36.23 – 42.
- Putnam, Robert (2000). **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**. Newyork: Simon and Schuster paperbacks.